

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ΄ ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΤΕΤΑΡΤΗ 18 ΜΑΪΟΥ 2016 – ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ (ΝΕΟ ΣΥΣΤΗΜΑ)
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ (ΠΑΛΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ)

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A1.

Με ανάλογο τρόπο και οι οικοδόμοι και όλοι οι άλλοι (τεχνίτες). Δηλαδή χτίζοντας με καλό τρόπο σπίτια/ απ' την καλή κατασκευή σπιτιών θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, όμως χτίζοντας με κακό τρόπο, κακοί. Γιατί, αν δε συνέβαιναν έτσι τα πράγματα, καθόλου δε θα χρειαζόταν αυτός (ο άνθρωπος) που θα δίδασκε, αλλά όλοι θα ήταν καλοί ή κακοί από τη γέννησή τους/ από μόνοι τους.

Το ίδιο λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές· κάνοντας δηλαδή όσα συμβαίνουν στη συναλλαγή μας με τους άλλους ανθρώπους άλλοι γινόμαστε δίκαιοι και άλλοι άδικοι, ενώ κάνοντας όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και αποκτώντας (σιγά σιγά) τη συνήθεια/ συνηθίζοντας να αισθανόμαστε φόβο ή θάρρος, άλλοι γινόμαστε ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και σε σχέση με τις επιθυμίες και την οργή· άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι και άλλοι ακόλαστοι και οργίλοι, οι πρώτοι με το να συμπεριφέρονται με αυτόν το συγκεκριμένο τρόπο στις περιστάσεις αυτές και οι άλλοι με τον αντίθετο τρόπο. Και με ένα, λοιπόν, λόγο, τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας (οι έξεις) διαμορφώνονται από την επανάληψη όμοιων ενεργειών. Γι' αυτό και πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας, γιατί οι έξεις είναι αντίστοιχες προς τις διαφορές που οι ενέργειες αυτές παρουσιάζουν μεταξύ τους / ακολουθούν σύμφωνα με τις διαφορές αυτών.

B1.

▪ «καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης» :

Ο Αριστοτέλης με τη φράση αυτή (πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης) κάνει μία αξιολογική διάκριση των πολιτευμάτων, αφού συνδέει την αξία τους με την αρετή των πολιτών, που κατακτάται με τη συμβολή των νομοθετών. Ο όρος πολιτεία σημαίνει το πολίτευμα, τη μορφή/ την οργάνωση της ζωής των πολιτών. Ο Αριστοτέλης διακρίνει στα «Πολιτικά» τρία είδη ορθών και τρεις μορφές φαύλων πολιτευμάτων (παρεκβάσεις των ορθών), αλλά εδώ δεν αναφέρεται σ' αυτό. Μια πολιτεία θεωρείται φαύλη αν οι νομοθέτες δεν έχουν καταφέρει να θεσπίσουν ορθές αρχές δικαίου και να στρέψουν τους πολίτες στις ηθικές πράξεις, ώστε να γίνουν «ἀγαθοί», ενάρετοι. Δηλαδή η επιτυχία ή η αποτυχία στο «ἐθίζειν» τους πολίτες διαφοροποιεί τα πολιτεύματα σε καλά και λιγότερο καλά.

Οι νομοθέτες, λοιπόν, κάνουν τους πολίτες ενάρετους με την άσκηση, τον εθισμό. Με τις κατάλληλες ανταμοιβές και τιμωρίες ασκούν τους πολίτες σε ενάρετες πράξεις. «Ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι ο νόμος θα έπρεπε να ελέγχει όλο το φάσμα της ανθρώπινης ζωής και να επιβάλλει όχι βέβαια την ηθικότητα, αλλά τις πράξεις που αναλογούν σε όλες τις αρετές. Αν ο νόμος μιας συγκεκριμένης πολιτείας εν μέρει μόνο επιτυγχάνει αυτό το σκοπό, αυτό συμβαίνει επειδή αυτός ο νόμος είναι μόνο μια ατελής και πρόχειρη σκιαγραφία (ἀπεσχεδιασμένος) του αυθεντικού νόμου (ὀρθῶς κειμένου) [Ross].

Ανάλογα με την επιτυχία ή όχι του στόχου χαρακτηρίζεται και το πολίτευμα «ἀγαθό» ή «φαῦλο». Εδώ ο φιλόσοφος υπονοεί ότι η αρετή ή η κακία εναπόκειται στους ίδιους τους πολίτες. Η αποτυχία του «βουλήματος» του νομοθέτη είναι πιθανό να μην οφείλεται μόνο στον προχειρογραμμένο νόμο (ἀπεσχεδιασμένο) αλλά και στην επιλογή του πολίτη (την «προαίρεσιν»).

Το επίθετο «φαῦλος», μάλιστα, έχει διαφορετική σημασία από την κανονική όταν αποδίδεται στην πολιτεία. Δεν εννοεί δηλαδή το κακό πολίτευμα, αλλά το λιγότερο καλό, το κατώτερο. Δεν υπάρχουν εντελώς κακά πολιτεύματα. Η αξιολογική τους διαβάθμιση έγκειται στο βαθμό επιτυχίας της προσπάθειας των νομοθετών να εθίσουν τους πολίτες στην αρετή. Άλλωστε ένα «φαῦλο»

πολίτευμα είναι καλύτερο απ' το να μην υπάρχει πολίτευμα (αναρχία), αφού σίγουρα έχει κάποιους κανόνες και αρχές με σκοπό τη διασφάλιση της ευταξίας.

▪ **«καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται» :**

Όταν ο άνθρωπος κάνει ηθικές ενέργειες τότε καλλιεργεί την ηθική αρετή, όταν όμως κάνει ανήθικες πράξεις, γίνεται ανήθικος. Ο Αριστοτέλης συχνά χρησιμοποιεί την αντίθεση «γένεσις – φθορά» (γίνεται – φθείρεται), που είναι θεμελιώδης απ' τις απαρχές της φιλοσοφικής του σκέψης. Λειτουργούν μάλιστα οι λέξεις αυτές ως ειδικό λεξιλόγιο. Ο Αριστοτέλης αναλύει αυτό το δομικό αντιθετικό ζεύγμα στο έργο του : «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς», όπου δέχεται ότι η φθορά μιας ουσίας ισοδυναμεί με τη γένεση μιας άλλης και το αντίστροφο. Άλλωστε όλα τα όντα και οι καταστάσεις ακολουθούν την πορεία: γένεση – αύξηση – τελείωση – παρακμή – φθορά.

Η προαναφερθείσα φράση, ότι δηλαδή κάθε αρετή γεννιέται και φθείρεται με τον ίδιο τρόπο εκ πρώτης όψεως φαίνεται παράδοξη. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι, με την ίδια διαδικασία, δηλαδή με την άσκηση και τον εθισμό άλλοι γίνονται καλοί και άλλοι κακοί. Αμέσως παρακάτω θα δείξει ότι η άσκηση και ο εθισμός δεν οδηγούν πάντοτε σε θετικά αποτελέσματα, αλλά αυτά εξαρτώνται από την ποιότητα και τον εύστοχο τρόπο επιτέλεσης μιας πράξης.

▪ **«ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται» :**

Η λέξη ἕξις παράγεται από το θέμα του ρήματος «ἔχω» (μέλλ.: ἔξω από το θέμα σεχ- < hex- < ἔχ- + παραγωγική κατάληξη -σις, η οποία δηλώνει ενέργεια). Αρχικά δήλωνε κατοχή, απόκτηση, την ενέργεια για απόκτηση και κατοχή (πρβλ. τη γνωστή φράση ἕξις δευτέρα φύσις/ consuetudo secunda natura = η ιδιότητα που αποκτήθηκε με τον εθισμό είναι μόνιμη και σταθερή, σαν να υπάρχει από τη φύση)-. Αργότερα δήλωνε μια ιδιότητα που την απέκτησε ο άνθρωπος με την επανάληψη μιας πράξης ή με τη συνεχή επίδραση του ίδιου παράγοντα. Είναι η μόνιμη κατάσταση, η ιδιότητα που προκύπτει από συνήθεια ή από άσκηση και με αυτή τη σημασία τη χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, δίνοντάς της ηθικό περιεχόμενο (ἕξεις είναι τα μόνιμα γνωρίσματα / στοιχεία του χαρα-

κτήρα μας, καλά ή κακά). Η ετυμολογική άλλωστε συγγένεια με τη λέξη «σχήμα» <σχήσω <ἔχω + παραγωγική κατάληξη –μα που δηλώνει αποτέλεσμα, εξηγεί αυτή τη σημασία που της αποδίδει ο φιλόσοφος, τη μόνιμη δηλαδή μορφή/ σχήμα του χαρακτήρα ενός ατόμου, τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση.

Συμπερασματικά, οι ἔξεις «γίνονται», δηλαδή βρίσκονται σε διαρκή επανάληψη και εξέλιξη (άρα δεν είναι εκ φύσεως). Ας σημειωθεί ότι εκτός από το ρήμα γίνονται, και οι μετοχές «πράττοντες και ἔθιζόμενοι» εκφράζουν ενέργεια, ενώ ο ενεστώτας και εδώ δηλώνει τη συχνή επανάληψη ενέργειας που βρίσκεται σε εξέλιξη. Επομένως και οι τρεις αυτές λέξεις δηλώνουν και το βαθμιαίο τρόπο απόκτησης της αρετής.

Δεν αρκεί να κάνει κάποιος πολλές φορές μια πράξη, για να αποκτήσει μια αρετή. Πρέπει επιπλέον να φροντίζει να δίνει και κάποια ποιότητα στις ενέργειές του αυτές. Επομένως απαιτείται ισχυρή βούληση, ευθυκρισία, υπευθυνότητα για την ορθή επιλογή και την πραγμάτωση του εθισμού.

Μπορεί η επανάληψη των όμοιων ενεργειών να προκαλεί τις ἔξεις, στη συνέχεια όμως συμβαίνει και το αντίστροφο, όπως αναφέρεται λίγο παρακάτω στα Ηθικά Νικομάχεια (B 2, 78), οι ἔξεις δηλαδή να γίνονται πηγή των αντίστοιχων ενεργειών και έτσι να δημιουργείται ένας κύκλος: Σ' αυτή την περίπτωση, βέβαια, οι πράξεις του ανθρώπου είναι πολύ πιο εύκολες και ποιοτικά πολύ ανώτερες.

B2.

Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, αν δεν ήταν απαραίτητη η άσκηση σε κάποια τεχνική δραστηριότητα και στην ηθική αρετή, δε θα ήταν αναγκαία η διδασκαλία και έτσι όλοι θα γίνονταν καλοί ή κακοί από μόνοι τους.

Το «οὕτω» λοιπόν ολοκληρώνει τα προηγούμενα υποδηλώνοντας και αναλογία (ανάλογα με τα προηγούμενα το ίδιο συμβαίνει...), ενώ το καθαρά συμπερασματικό «δή» ανακεφαλαιώνει. Το «καί» εισάγει την προσθήκη του νέου επιχειρήματος. Κατά τη γνώμη του φιλοσόφου, η διαδικασία για την απόκτηση των ηθικών αρετών είναι ανάλογη με εκείνη της εκμάθησης των τεχνών. Όπως λοιπόν ένας τεχνίτης γίνεται γνώστης της τέχνης του με τις συνεχείς ασκήσεις και τον εθισμό, έτσι και ο κάθε άνθρωπος αποκτά την αρετή ἐκ τοῦ πολλάκις πράττειν, επαναλαμβάνοντας δηλαδή όμοιες ενέργειες (**αναλογικός συλλογισμός**). Βέβαια, οι όμοιες αυτές ενέργειες πρέπει να έχουν κάποια ποιότητα, ώστε η επανάληψη της ηθικής πράξης να βοηθήσει τον άνθρωπο να διαμορφώσει τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του, τις «ἕξεις».

Οι καλοί ή κακοί τρόποι δράσης και συμπεριφοράς δημιουργούν καλές ή κακές συνήθειες. Η διαδικασία, επομένως, για την απόκτηση των ηθικών αρετών ακολουθεί την εξής πορεία: καλοί ή κακοί τρόποι δράσης ή συμπεριφοράς → καλές ή κακές συνήθειες → απόκτηση ή όχι ηθικών αρετών.

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να κάνει πιο σαφές το παράδειγμά του και πιο αισθητή τη διαπίστωσή του για τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην ποιότητα των ενεργειών του ανθρώπου και τις καλές ή κακές συνήθειες, που με τη σειρά τους οδηγούν ή όχι στις ηθικές αρετές, χρησιμοποιεί παραδείγματα από την καθημερινή ζωή και απαριθμεί αντιθετικά τόσο ηθικές ιδιότητες όσο και καταστάσεις του θυμικού, συναισθηματικές εκδηλώσεις. Τα αντιθετικά ζεύγη των αρετών και των «κακιών» είναι: δίκαιοι ή άδικοι (στις σχέσεις μας), ανδρείοι ή δειλοί (στα φοβερά, στις επικίνδυνες καταστάσεις), σώφρονες ή ακόλαστοι (στις επιθυμίες μας), ηραίοι ή οργίλοι (στην οργή μας). Επιπροσθέτως το ζεύγος των αντιθετικών συνδέσμων μεν - δε το βρίσκουμε στο κείμενο τέσσερις φορές. Μάλιστα και με ένα χιαστό σχήμα

προσδίδει έμφαση στα αντιθετικά ζεύγη Αντιστοιχίζονται τα δύο απαρέμφατα (φοβεῖσθαι, θαρρεῖν) με τα επίθετα ἀνδρεῖοι- δειλοί.

Φυσικά, βασική προϋπόθεση είναι αυτός που κάνει τις πράξεις να έχει ορισμένα χαρακτηριστικά: να έχει συνείδηση του τι πράττει (εἰδώς), να έχει επιλέξει τις πράξεις του (προαιρούμενος) και να κάνει αυτές τις πράξεις μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο συμπεριφοράς (βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχειν).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η επαναληπτική αντωνυμία που βρίσκεται μέσα στο προθετικό σύνολο «ἐν αὐτοῖς» είναι ουδέτερου γένους και αναφέρεται στα «περί τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ περί τὰς ὀργάς», όπως και οι προσδιορισμοί «ἐκ τοῦ οὕτως ἀναστρέφεσθαι καὶ ἐκ τοῦ οὕτως»). Θα μπορούσαμε να προεκτείνουμε την αναφορά και στα «ἐν τοῖς συναλλάγμασι, τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς», όμως γι' αυτά υπάρχουν ιδιαίτεροι προσδιορισμοί: «πράττοντες», «πράττοντες» και «ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι, θαρρεῖν».

Είναι αρκετά συχνή η χρήση αὐτῶν τῶν ρηματικῶν τύπων (πράττοντες, ἐθιζόμενοι) στη φιλοσοφική σκέψη του Αριστοτέλη και μάλιστα στη συγκεκριμένη χρονική βαθμίδα (**ενεστώτα**), που δηλώνει **επανάληψη**. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι η συχνή επανάληψη μιας πράξης (πράττοντες) οδηγεί στον εθισμό (ἐθιζόμενοι), που επιτρέπει στον άνθρωπο **να αποκτήσει βαθμιαία** τις ηθικές αρετές (γίνονται).

Επομένως, στην ενότητα αυτή επισημαίνει πόσο μεγάλη είναι η σημασία της ηθικής πράξης στις **διαπροσωπικές σχέσεις**, για να αποκτήσει κάποιος την ηθική αρετή: κάνοντας αυτά που κάνουμε στην καθημερινή μας επαφή με τους άλλους ανθρώπους, άλλοι γινόμαστε δίκαιοι και άλλοι άδικοι. Η καθημερινή αυτή συνάφεια/ επαφή είναι βέβαια η ζωή μέσα στην κοινωνία και μάλιστα στην πολιτικά οργανωμένη κοινωνία. Η στάση μας σε καταστάσεις που προκαλούν φόβο, οι συναισθηματικές εκδηλώσεις, ο τρόπος διαχείρισης των επιθυμιών μας, η συμπεριφορά στις σχέσεις μας, η ποιότητα των ενεργειών μέσα στην κοινωνία σ' όλες τις εκφάνσεις της ζωής συντελούν στο αν ο άνθρωπος θα αποκτήσει ή όχι ηθικές αρετές. Είναι, επομένως, σαφές και **η κοινωνική διάσταση** της ηθικής.

B3.

Η σημασία της Ακαδημίας βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι ήταν το σημείο συνάντησης σημαντικών λογίων της εποχής, που διατηρώντας και μέσα στα πλαίσια της Ακαδημίας ο καθένας τη δική του προσωπικότητα, το δικό του επιστημονικό «πιστεύω», προωθούσαν όλοι μαζί την επιστημονική έρευνα παίρνοντας ο ένας από τον άλλο χρήσιμες παρορμήσεις και επιδρώντας θετικά ο ένας στον άλλον. Ένας τέτοιος λόγιος τον οποίο είχε την τύχη να συναντήσει ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία, όταν ήρθε να σπουδάσει σ' αυτήν, ήταν ο Εύδοξος από την Κνίδα. Ο νεαρός, τότε, αυτός επιστήμονας ήταν μια από τις πιο προικισμένες προσωπικότητες της αρχαιότητας. Ήταν μαθηματικός, αστρονόμος και γεωγράφος, και ο Πλάτωνας δεν δίστασε καθόλου να του εμπιστευθεί, κατά τη διάρκεια της απουσίας του, τη διεύθυνση της σχολής του. Δεν ήταν λοιπόν μόνο τυχερός ο νεαρός Σταγειρίτης που «βρέθηκε», όπως είπε ένας αριστοτελιστής των ημερών μας, «την πιο κατάλληλη στιγμή στον πιο σωστό τόπο, εκεί δηλαδή όπου υπήρχαν οι κατάλληλοι άνθρωποι που θα μπορούσαν να γονιμοποιήσουν με έναν εντελώς ξεχωριστό τρόπο τη σκέψη του βοηθώντας την να απλώσει μέσα σε σύντομο χρόνο τα δικά της φτερά»· πιο σημαντικό θα πρέπει να θεωρηθεί το γεγονός ότι με την απουσία του Πλάτωνα ο Αριστοτέλης είχε, από την πρώτη στιγμή, την ευκαιρία να δεχτεί εκείνην ακριβώς την επίδραση που πρέπει να ανταποκρινόταν πολύ αμεσότερα στη δική του ψυχοσύνθεση, την απόλυτα σχεδόν θετική και επιστημονική, την ελάχιστα οπωσδήποτε ποιητική (τέτοια ήταν κατά βάση η ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα).

B4.

▪ γηγενής	γινόμενον/ γίνονται
▪ έσθλός	έστί
▪ μισαλλοδοξία	συναλλάγμασι
▪ δέος	δενοῖς/ δειλοί
▪ στρεβλός	ἀναστρέφεσθαι

ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Γ1.

Μου δίνεις την εντύπωση, είπα εγώ, ότι αναφέρεις επαρκή απόδειξη, ότι δεν είναι αυτή η τέχνη των ρητόρων, την οποία αν κάποιος αποκτούσε θα ήταν ευτυχής · κι όμως εγώ θεωρούσα ότι κάπου εδώ θα φανεί η επιστήμη την οποία βέβαια από παλιά ζητάμε · και πράγματι και οι άνδρες αυτοί οι ρήτορες, όταν συναναστρέφομαι αυτούς, μου φαίνονται ότι είναι πάρα πολύ σοφοί, ω Κλεινία, και αυτή η τέχνη τους κάπως θεσπέσια και σπουδαία · και όμως καθόλου δεν είναι αξιοπερίεργο · γιατί είναι μέρος / τμήμα της τέχνης των μάγων και λίγο κατώτερη από εκείνη · γιατί η μεν (τέχνη) των μάγων είναι γήτεμα και φιδιών (εχιδνών) και αραχνών και σκορπιών και των άλλων θηρίων και ασθενειών, ενώ η άλλη τυχαίνει να είναι γήτεμα και παρηγορία δικαστών και μελών της εκκλησίας του δήμου και άλλων πληθών / ομάδων.

Γ2.

▪ ἔφην:	φάτε
▪ κτεσάμενος:	έκτω
▪ τις:	τινών
▪ εὐδαίμων:	εὐδαιμον
▪ ῥῆμν:	ῥήθη
▪ φανήσεσθαι:	πεφάνθω
▪ πάλαι:	παλαίτερον
▪ κήλησις:	(ῶ) κήλησι
▪ τυγχάνει:	τύχοιεν
▪ οὔσα:	έσομέναις

Γ3. α.

▪ μοι:	δοτική προσωπική του κρίνοντος προσώπου στο «δοκεῖς»
▪ εὐδαίμων:	κατηγορούμενο στο υποκείμενο «τις», λόγω του συνδεδετικού ρήματος «ἄν εἶη»
▪ ἦν:	αντικείμενο του ρήματος «ζητοῦμεν»
▪ ἐκείνης:	γενική συγκριτική στο «ὑποδεεστέρα»
▪ οὔσα:	κατηγορηματική μετοχή ως κατηγορούμενο στο υποκείμενο «ἡ δέ» από το συνδεδετικό ρήμα τυγχάνει

Γ3. β.

«κτψάμενος»: υποθετική μετοχή, συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος «ἄν εἶη», «τις».

εἰ κτήσαιτο - ἄν εἶη

Αναλύεται σε δευτερεύουσα υποθετική πρόταση με εἰ + ευκτική γιατί με απόδοση το ρήμα «ἄν εἶη» σχηματίζει εξαρτημένο υποθετικό λόγο που δηλώνει απλή σκέψη.

Επιμέλεια: Γεωργονίκου Γεωργία

Κολοκυθά Δήμητρα

Μαντουβάλου Ηλιόχαρη

Μανωλάκη Αγγελική